

KAPOSI JÓZSEF

Terebélyes árnyék

LÁTÓSZÖG

MI és *ŐK*. *ŐK* és *MI*. E két személyes névmás már-már kibékíthetetlen ellentétéről szólnak évek óta a politikai és közéleti vitáink. Nincs olyan nap, hogy e szembenállás valamilyen szinten, formában ne jelenne meg a hivatalos vagy perszonális kommunikációban. Természetesen kellő érzelmi telítettséggel és küszöbszintet meghaladó regiszterben. A megosztottság hangsúlyozásának, a mindenkori aktuálpolitikai szándékok mellett, régről eredő történelmi gyökerei is vannak. Zivataros történelemünk bizony terebélyes árnyékot vet ránk.

Magyarország a 16. század közepétől elvesztette önállóságát, és előbb az Oszmán Birodalom, majd a 20. század elejéig a Habsburg-dinasztia által kormányzott államalakulat részévé vált. Az önálló államiság elvesztésével párhuzamosan egy olyan „közép-kelet-európai zsákutcába” szorult bele, amely kizárta mind a tiszta nyugati, mind a tiszta keleti állam-berendezkedési modell megvalósulási lehetőségét (Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról, 1983). A rendi előjogok és földesúr-jobbágy viszonyrendszer a 19. század közepéig fennmaradt, és egy történelmi térben az időről időre fellángoló szabadságküzdelmekkel – amelyben az idegen uralom kiszolgálóit labancnak, a honi érdekek harcosait kurucnak nevezték – folyamatos megosztottsághoz vezetett. Döntően azért is, mert szabadságharcainkat, felkeléseinket, forradalmainkat leverték, a „lázadókat” súlyosan megbüntették (kivégzés, börtön, kivándorlás, hivatalvesztés stb.), és a vereségekhez nemegyszer

hozzákapcsolódott a kollaborálók, árulók, idegen hatalmak ügynökeinek aknamunkája is, jó környezetet biztosítva a folyamatos bűnbakképzéshez.

A felvilágosodás korától a megosztottság újabb aspektusai jelentek meg azáltal, hogy az uralkodói elit legjobbjai diagnosztizálták a nyugati – európai centrumhoz viszonyított megkésetttségünket – azonban a modernizációs és polgárosodási folyamatokat – magyar önállóság hiányában – az idegennek tekintett uralkodói körök felülről és sokszor erőszakosan kényszerítették ki. Az 1800-as évek első felétől a magyar politikai és szellemi/kulturális elit egyik meghatározó célkitűzése lett az Európa fejlettebb régióhoz való felzárkózás, ami az összetett politikai, társadalmi, nemzetiségi, gazdasági viszonyok közepette csak ambivalens módon tudott megvalósulni. Egymást váltogatták a sikeres és sikertelen korszakok, s bennük elkeveredve a diszkontinuitás és kontinuitás elemei. A 19. század végén a megkésetttség, a megfelelési kényszer és a felemás eredmények – összekapcsolódva az ezeréves történelmi múlt sikereivel és a magyar nép keleti eredetének mítoszával – hívták életre „az áldozatiság, kiválasztottság és másság” társadalmi tudatállapotát. Ezt – a sikerek és kudarcok hibrid produkciójaként – az erőteljesen romantikus és retusált múltkép tette lehetővé (pl. az, hogy a magyarság egyedül védte a keresztény Európát), a sikertelenségekért másokat okolt (pl. az „idegeneket”), és a kudarcok mögött árulást, összeesküvéseket feltételezett. Megjelent ebben a közösségi

önáltatás is, amely a korlátozott függetlenséget szabadságnak, a nagyállamiságot, a Kárpát-medencei kultúrfőlényt örökérvényűnek tekintette, a több tekintetben zsákutcás társadalmi „fejlődést” pedig sajátos magyar útnak, egyedi innovációnak értelmezte (Bibó István: *Válogatott tanulmányok II*, 604. o.). A 20. század elejére már komoly ellentét alakult ki a modernizációs és nemzeti önérték-érvényesítési szándékok között. A reformkorban még egymást erősítő *haza és haladás* gondolatát felváltotta a *magyar gondolat és szabad gondolat* (Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat*, 1978) kibékíthetetlen ellentéte.

Az elmúlt 100 esztendőben a rendszerváltozások autokráciából (diktatúrából) demokráciába vagy demokráciából diktatúrába legtöbbször (a nemzetközi folyamatok kíséreléseiként) fegyveresen és végletekig megosztottan vezették át az országot. A radikális társadalmi-gazdasági átrendeződéseket, elitváltásokat nemegyszer faji, osztály-, vagy nemzetiségi alapú bünbakképzés, jogfosztás, vagyonelkobzás és vagyonjuttatás, egzisztenciavesztés vagy -nyerés, továbbá gettósítás, internálás vagy tömeges halálba küldés kísérte. Kevés országra lehet a világnak, ahol egy évszázad alatt 15 országvezető (pl. miniszterelnök, király, köztársasági elnök, kormányzó, pártvezető) halt meg nem természetes körülmények (merénylet, kivégzés, öngyilkosság) között vagy emigrációban.

Miként az sem lehet

a világ más tájain tipikus, hogy több olyan hőse van a magyar történelemnek, akinek életútja sok negatív kritikát érdemelne, de

egy adott kiélezett szituációban – az ország hosszútávú érdekeit szem előtt tartva – a mártír szerepet választotta, így pozitívva téve életpályájának megítélését. Persze ellenkező irányú életutat is produkált a sors,

hiszen számos államférfiúnak induló politikai pályát tört ketté a hatalmi gőg. Tévesen diagnosztizált világfolyam, rosszul megválasztott szövetségi rendszer vagy a viharos egyetemes történelem következtében.

Komoly traumaként él a mai történelmi tudatban, hogy az ún. történelmi Magyarország jelentős területeit elvesztette, több millió magyar kisebbségi sorba került, s sorolhatók még a vesztes világháborúk, a forradalmak és az ellenforradalmak, a többszázézer magyar zsidó halálával járó Holokauszt, a kommunista diktatúra bűneinek közösségi és nyilvános feldolgozatlanlaga. A rendszer- és határváltozások sorozata szerves modernizációs folyamatok (pl. polgárosodás, iparosítás, mezőgazdasági szabad társulás) megszakadását, családok szétszakadását, a társadalmi kohézió és szolidaritás gyengülését, a közös értékrend, a közbizalom elvesztését eredményezték. Az egymás mellett élő tradicionális hűbéri (alattvalói) és a szabad polgári mentalitás pedig – elvegyülve az elfojtott egyéni és közösségi sérelmek és félelmek rendszerében – azzal a következménnyel is járt, hogy mára kevés olyan család akad, ahol az ősök között ne lehetne találni rendszerváltozásonként ellenkező előjelű hőst, áldozatot, árulót vagy kollaboránst. Az egyéni túlélési stratégiák ambivalens állampolgári attitűdöt eredményeztek. Nagyon sokan egyszerre vártak biztonságot, egzisztenciális védelmet a hata-

lomtól, ugyanakkor nem bíztak benne, így nyíltan vagy rejtetten lázadtak ellene.

A hatalom és az egyes emberek közötti viszonyrendszerbe legalább egy

évszázad óta kódolt bizalmatlanság, illetve az elmúlt száz esztendő rendszer- és elitváltásai az alkalmazkodó és kijárásos életstratégiák elterjedését eredményezték, amelyek alkalmazásakor a társadalmi felemelkedést

autokráciából (diktatúrából)
demokráciába vagy
demokráciából diktatúrába

nem az egyéni kvalitások és szorgalom, a lelkiismeretes munka, hanem a hatalom képviselőjének, a mindenkori főnöknek az elvtelen kiszolgálása biztosítja. Persze ez legtöbbször csak a formális megfelelést jelenti; az alattvalói létet vállalók a magánélet színterein mindig is kérlelhetetlenül szidták a följük helyezett, megbízhatósági alapon kiválasztott kádereket. Mert ez a rendszer nemcsak a gerinceket törte meg, de melegágya lett az urambátyám-világnak is, amelyben szövevényes kapcsolatrendszerek biztosítják az ügyek olajozott elintézését, és esetleges lebukás esetén a kellemetlen következmények elmaradását. Erkölcsei tekintetben tovább rontotta a viszonyokat a harmincas évek végétől az is, hogy fölerősödött a *MI* és *ŐK* mechanizmusával működtetett bünbakképzés – miként Bibó István írja –, hiszen „[...] *ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s azután az illetőt feljelenti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi*” (I. m.,

633. o.). A kollektív megbélyegzés, a kirekesztés és vagyonátrendezés aztán újabb lendületet kapott a kommunista diktatúra kiépülése során, amely zárójelbe tette a klasszikus erkölcsi normákat, és végletesen összekuszálta a társadalom önszerveződésének lehetséges erővonalait – melyeket az 1989/90-es rendszerváltás sem tudott kibogozni.

A rendszerváltások szinte minden esetben a történelmi múlt újraírását eredményezték. A múltért folyó folyamatos küzdelemben minden generáció újabb és újabb értelmezési kereteket keresett és

kínált, amelyekben sajnálatosan újra és újra az egyszerű előjelváltások domináltak. Amit korábban pozitívnak ítéltünk meg, az negatív lett, majd később megint fordítva gondoltuk. Ez a folyamat pedig nemcsak jelentősen erodálta például a történelemtudomány hitelességét, de egyre inkább kontrasztolta a nyertesek és vesztesek, vagyis a *MI* és az *ŐK* szembenállását. Ahelyett, hogy a különböző közösségi és egyéni narratívák békés egymás mellett élése mint különös érték jelent volna meg a múlt bonyolult összefüggéseinek megismerése érdekében. A folyamatok, a szereplők döntéseinek sokoldalú feldolgozása, megértése helyett a fehéren-feketén narráló, egyszerű és megfellebbezhetetlen ítéletek domináltak. Ezért is váltak a közbeszéd és a mindennapok kulcsfogalmaivá az ún. sorskérdések: az áldás és balsors, szabadság és rabság, birodalomépítés és nemzethalál, szuverenitás és beolvadás, harc vagy behódolás, felzárkózás vagy lemaradás, felemelkedés vagy lesüllyedés, egyéni vagy közösségi érdekvényesítés, érvényesülés vagy önanozosság, fényes karrier vagy szegénység. Meg nem torolt bűnök és jogtalanok ítélt büntetések, titkos

a rendszer nemcsak a gerinceket törte meg, de melegágya lett az urambátyám-világnak is

elhantolások és ünnepléses újratemetések, kibeszéletlen családi és közösségi traumák és tragédiák, összekapcsolódva egy kudarcok adta keserűséggel. Mindezek folyamatos gyúanyagot

biztosítottak a *MI*-öntudat megerősítéséhez, mások – vagyis az *ŐK* – zsigeri kárhozthatásához és szenvedélyes gyűlöléséhez, az egyéni érdekvényesítés dominanciájához és a közösségi szolidaritás háttérbe szorulásához. Csak kivételes időkben – ilyen 1848 tavasza, 1956 ősze és 1988/89 – jött létre egyéni érdekeket felülíró, tömeges közösségi szolidaritás, illetve kivételes személyeknek, pl. a vagyonának jelentős részét az erdélyi

kultúra támogatására fordító Bánffy Miklósnak vagy a zsidókat megmentő és ezért mártírhalált halt Salkaházi Sárának sikerült önzetlenségéből, emberségéből példát adni.

Az évszázadon át ciklikusan föléledő ellentét a nemzeti önállóság/függetlenség és a modernizáció között a későbbiekben kibővült az ún. népi- urbánus szembeállással, manapság pedig a globalizációs szándékok és lokális érdekek összeütközéseket jelenik meg. Ezért is vált hazánkban az elmúlt évtized egyik központi kérdésévé az identitás-politikai célokat szolgáló emlékezetpolitika, amelynek középpontjában a magyarság heroikus és magányos szabadságküzdelméi és áldozati szerepe áll (Magyarország „a kereszténység védőbástyája”, „egyedül vagyunk a germán és szláv 'tenger' közepén” stb.), és amely az évszázadok során megélt érdeksérelmeket érzelmi oldalról közelíti meg.

A hetekben lettem figyelmes Szócs Géza alig több mint egy évtizeddel ezelőtt felolvasott írására,

amelyben többek között

a következőket mondja:

„Támogatom a magyart a magyartalannal szemben és az embert az embertelennel szemben,

a bölcső pártján állok a koporsóéval szemben, a megszólaló harangok pártján az elnémult harangokéval szemben, Nándorfehérvár pártján Moháccsal szemben, a velszi bárdok pártján Edvárd király ellen, Csingacsgek és a musztángok pártján a sápadtarcúak ellen, az aradi tizenhármak pártján Haynau ellen, Radnóti Miklós, Szerb Antal és Karácsony Benő igazában hiszek a lélekmérgezéssel, az agymosással, a kirekesztéssel és a nemzeti önpusztítással szemben [...]” Majd erre a következőre jut: *„Meggyőződésem, hogy a kultúra segíthet az elmúlt ezer év okozta külső és belső sebeket beforrasztani és csak az segíthet ezeket beforrasztani”.* (Lásd itt:

Mészáros László és Szócs Géza [szerk.]: *A második kecskeméti konferencia*, 2009.)

A neves szerző szerint a gyengék, elesettek, vesztesek védelme mellett a kultúra lehet az a varázslatos ragasztóanyag, amely képes országunk évszázados megosztottságát megszüntetni. Szép gondolat! De kinek a kultúrája oldja majd fel a MI és ŐK ellentétét? A hallgatólagos közmegállapodáson és önszerveződésen alapuló, szervesen változó kultúra, vagy a mindenkori hatalom által uralt kultúra, amelynek kánonját, értékeit és emblematisztikus képviselőit felülről erőltetik ránk? Ez utóbbi ugyanis nem nemzetegyesítésre, hanem csak a kulturális hegemonia megteremtésére lenne alkalmas. De igazából arra sem. Ugyanis országunkban a hatalommal szembeni tradicionális bizalmatlanság és a megjátszott alkalmazkodási minták gazdag repertoárja miatt eddig minden ilyen történelmi kísérlet reménytelen vállalkozásnak bizonyult.

Jó lenne tehát, ha a kérelhetetlen

kultúrharcosok földalatti hegemónisztikus terveiket, és szellemi, gazdasági befolyásukat az autonóm és öntörvényű alkotók támogatására, valamint a különböző

társadalmi rétegek egyenlő kulturális lehetőségeinek megteremtésére fordítanák. Mert ez a jószolgálati munka lehet az egyik feltétele a MI és ŐK feloldásának, a társadalmi megosztottság megszüntetésének, az erkölcsileg is vállalható identitáspolitikának. Ma már mind többen juthatnak el ahhoz a felismeréshez, hogy a megosztottság vég nélküli fenntartása csak az eliteknek kedvez, és valójában mindannyian egy dicső és tragikus, bűnös és ártatlan, kusza és szövevényes történelmi múlt sajátos rekvizitumai vagyunk. MI és ŐK egyaránt. Azaz éppenséggel MIŐK, vagy ha így jobban tetszik, ŐKMI vagyunk.

De kinek a kultúrája
oldja majd fel a MI és ŐK
ellentétét?
